

Szegő György *Beszélő falak*

Múzeumi és köztéri emlékhelyek Bécsben

A bécsi Zsidó Múzeum, az Eskeles palota jelentősen kibővült, és az ünnepélyes újramegnyitás után egy, a purimi ünnepeket záró nyílt napon, a kiállító és kulturális tereket birtokba vehette a bécsi közönség is. (Az építészeti tervekről *A zsidó kultúra bécsi és pesti templomai* címen lapunk 1995/1–2. számában számoltunk be.) A belső udvar galériás kiképzése nagyobb konferenciákra, előadásokra, sokoldalú programokra lett alkalmas, a térnyeréssel lehetőség nyílt arra, hogy az épület stílusában egymástól teljesen eltérő tárlatoknak egyszerre ad-hasson helyet. Az állandó kollekció, amely eredetileg a Max Berger judaikagyűjteményen alapult, a földszintre került. A második emelet történeti kiállítása döbbenetes hatású. A nagyteremben semmi más nincs, csak egymással nem érintkező ple-

xifalak alkotta négyzet alapú tér. Kívülről tehát üres installációt látunk, de ha a látogató belép a falak közé, egyszerre képekkel teli térré tágul a látvány. A plexifelületeken hologramképek tűnnek elő, filmszerűen mozgó vagy fotografikus, térbeli álló képek, mellettük szöveges kommentár, a falrész előtt a padlón pedig egy-egy, a nézőben szinte költői asszociációkat megindító idézet. Bécs és a zsidóság történeti viszonya periódusokra bontva, tárgyfotóval és szöveg melléklettel jelenik meg, a befogadó és a beilleszkedő kultúra együttélését ez a tárgy nélküli, virtuális tárlat a középkori kezdetektől máig követi végig. A nagyrészt a múzeum birtokában lévő tárgyak és dokumentumok így, hologramvalóságukban visszalépnek az emlékezés félvilági dimenziói közé, ahhoz hasonlatosan, ahogyan mára az európai zsidóság is jelentős részben csupán szellemiség maradhatott. A hatás döbbenetes. A tervezőknek meglepetésre sikerült a modern technika egyik elidegenítő vívmányát humanizálni.

A felső szinten a múzeumlátogató egy grandiózus raktárba érkezik. Az utóbbi két évszázad oszt-rák zsidó kegytárgyai, tradicionális eszközei zsúfolódnak a sínen tologatható üvegezett tárlókban, egymás hegyén-hátán a ritka családi vagy zsinagógai kincsek. E hevenyészett kincstár egyáltalán nem hasonlít múzeumra, és noha közel tudunk menni a tárlókhoz, hogy kiböngésszük a figyelmünket fölkeltő darabokat, az egyes tárgyak bemutatásához képest az együttes hatás sokkal erősebb: az a törekvés, hogy a már csak nyomaiban létező ausztriai zsidóság hitéletének tanúbizonyosságát jól elraktározva, a jövő generációk érdeklődése számára biztonságosan menti át. Általában ez a kép fogja magával ragadni a múzeumba látogatót. Most azonban a változó tárlatoknak helyt adó első emeleten egy, az eddigieket cáfoló, a mindennek ellenére élő bécsi zsidóságot felmutató nagyszabású fotókiállítás látható: Harry Weber fotóriporter képei. A *Ma Bécsben* cím mögött az Iránból és New

Yorkból érkezett gazdag összetételű bécsi zsidóság ünnep- és hétköznapi jelennek meg.

A múlt és a jövő dialógusa mostanában Bécsben különösen fölerősödött, nemrég zárult le a Soá ausztriai áldozatainak állítandó új emlékmű pályázata. A középkori nevét őrző Judenplatzra tervezett emlékmű ötlete Simon Wiesenthaltól, a Bécsi Zsidó Dokumentációs Központ igazgatójától származik. Ő javasolta Michael Hauptnak, Bécs főpolgármesterének, hogy szobrot állíttasson az osztrák nemzetiszocializmus zsidó áldozatainak emlékére. A hely többé-kevésbé magától adódott: a bécsi belváros egyik központi tere, a Judenplatz, a középkori Bécs zsidó szellemi központja volt. A nemrég befejeződött ásatások során megtalálták annak a zsinagógának a maradványait, amelyet egy pogrom idején 1421-ben felgyújtottak. A nagyközönség számára is immár láthatóvá váló romok az antiszemitizmus és gyűlölet folyamatos jelenlétével szembesítenek.

A most lezárult emlékműpályázat nagy nyilvánosságot kapott. Úgy látszik, az ezeréves fennállását ünneplő Ausztria fontosnak tartja, hogy a dicsőséges epizódok mellett a történelmi bűnöket is tisztázza. Az emlékmű jelenléte Bécs belvárosának közepén állandó kapcsolatot lesz hivatva tartani a múlt és a jelen köztudata között. Olyan erős érzelmi-intellektuális tényező lesz, amely mellett nem lehet vakon vagy tettetett süketiséggel elmenni. A zsűri kivételes tervezői munkát várt, mert nem csupán az emlékmű maga fogja jelenteni az áldozatokkal és a bűnnel való szembenézést, de az egész tér, a Judenplatz különleges építészeti, történelmi és városépítészeti karaktere mint vizuális-spirituális egység lesz a gondolat hordozója. A tárgy mellett tehát a környezet megtervezése is része a kitűzött feladatnak. A szándék mögött kitapogatható az emlékezés folytonosságának vágya. A XX. század túl sok olyan fordulatot produkált, amikor néhány nap alatt ki lehetett cserélni egy város, egy ország, egy nép gondolatait, emlékeit, leszedni az utcátáblákat, elégetni a könyveket, szétverni a szobrokat, elhordani az emlékműveket. Ami igazán szervesen beépül egy közösség tudatába – nem egy pusztán tárgy léte vagy nemléte képviseli a szellemiséget, hanem ezer szállal kötődik a helyhez és az emberekhez –, azt nehezebb kimozdítani onnan. Egy emlékmű felállítása, egy tér valamely gondolatnak szentelése még csak a tárgyban megnyilvánuló kezdet. De ha működni fog, az emlékből eleven és

megélt tudattartalom lesz, azt már nem könnyű kirtani.

A pályázat a terület meghatározásán kívül egyetlen kikötést tartalmazott: a terven szerepelnie kell, jól látható helyen, a következő mondatnak: „A több mint 65 000 ausztriai zsidó emlékére, akiket a nemzetiszocialisták öltek meg 1938 és 1945 között”, valamint a nagyobb haláltáborok neveinek. A pályázat kurátora, Hans Hollein, az a világhírű bécsi építész, aki egész életművét a szélesebb értelemben vett kollektív kulturális emlékezetnek szentelte. Az ünnepélyes emlékműavatás időpontja is jelképes: november 9., a Kristályéjszaka napja. A pályázatra kilenc művészt hívott meg a zsűri számos országból, neves építészeket, formatervezőket, szobrászokat.

A moszkvai–New York-i Ilja Kabakov két betonfalú árokba süllyesztette a tömeggyilkosok emlékét. A feltárt zsinagóga romjai egy ablakon keresztül láthatók az árokból, egy föld alatti járat egyenesen is odavezet. Az emlékmű felülről füves dombnak látszik, közelebről szemlélve azonban kiderül, hogy a domb az árok kiásásával keletkezett. A tömegsírok konkrét képe tudattalan tartalmakhoz kapcsolódik Kabakov tervében. Több művész gondolkodott eltolt tengelyekben, ferde absztrakt felületekben. A body art egykori sztárja, a bécsi Valie Export egy sötét kőfal és egy áttetsző üvegfal közé szorította az Emlékezés Átjáróját, aki közöttük áthalad, annak „beszélnek” a falak: héber nyelvű szöveges és zenés hangeffektusok, feliratok telítik a szűk keresztmetszetű teret. A hangok alig hallhatóak, a sétálónak egészen közel kell hajolnia a falon levő résekhez, hogy hallja őket. Peter Eisenmann, az amerikai posztmodern dekonstruktív irányának első számú építésze szintén horizontálisan bontja meg a teret, a bécsi zsidóság történetének egyes időszakait virtuális ásatási rétegekbe helyezi. A bécsi gettó 1421-es, illetve 1678-as alaprajzait tört felületű falak kötik össze az auschwitzi tábor alaprajzával, illetve legfelül, a harmadik szinten az 1938 utáni Ausztria térképével, ez a falrendszer felső éle.

Az osztrák Karl Prantl terve a meggyalázott imahely tágabb metaforájában gondolkodik, acéllappal lezárja a középkori zsinagógát, és új terepet nyújt a megújulásnak. Honfitársa, Heimo Zobernig a téren át vezető betonszalaggal köti össze az ásatási területet a tér egyik egykori imaházával, spirituális átjárót képez, amelynek nincs végpontja, a sáv a ház tetejéig tart, majd onnan megnyílik az ég fe-

lé. A cseh Zbynek Sekal hagyományos szemléletű bronz kapuművet képzelt el a Judenplatzra, körülötte kisebb jelzőoszlopokon az emlékezés szövege és a haláltáborok neve. Zvi Hecker, a lengyel származású izraeli művész egy gótikus katedrális támívéből transzformálta a tér egyik házfala felé dőlő, áttört háromszögét, amelyhez az ásítások fő-

lötti hatszögű üvegkupola és a teret felező betonjárda kapcsolódik.

Két pályamű is a Könyv Népének alapszimbólumát, a könyvtárat választotta kiindulópontjául. A Michael Clegg–Martin Guttmann amerikai tervezőpáros terve egy négyszintes, óratoronszerű épület a zsinagóga maradványai fölött, a Könyvek Há-

za. Azoknak a szellemiségét képviseli, akik a tudás felé fordulnak, és ezáltal a történelem folyamán az erőszak állandó potenciális áldozatai. A pályázat nyertese, a fiatal angol Rachel Whiteread, szintén egy virtuális könyvtárat képzelt el a térre. Az épület egy tízszer hétméteres tömör betontömb, felületét könyvre emlékeztető betontáblák borítják, az emlékező felírat a zárt ajtókon olvasható. Egy kifordított könyvtárat látunk, szimbolikusan a polgári értékrend magából való kifordulását, zsidók legyilkolását abban az országban, amelynek kulturális fejlődésében kiemelkedő részt vállaltak. A leplombált ajtók, a megközelíthetetlen belső tér a könyvtárat szimbolikus sírkamrává avatja – fehér folt egy nemzet önképében, lyuk a város közepén. Whiteread munkája nem belesimul a városképbe, hanem ütközteti azt egy tragikus elmentmondással, egy visszafordíthatatlan ténnyel. A terv egyszerre szólítja meg a holocaust emléket és a lehetséges újrafaszívalódást. Formanyelve univerzális, szimbólumkezelése egyszerre hat az értelemre és az érzelmekre. A bécsi Judenplatz egykori zsinagógája mellett novembertől egy belsőjével kifelé fordult beton „könyvtár” fog állni, mindazok olvashatnak belőle, akik meg akarják érteni a múlt tanulságából a jövő lehetőségeit.

